

<http://www.diva-portal.org>

This is the published version of a paper published in *Nyhedsbrev: Netværk for Nordisk Velfærdsstatshistorie*.

Citation for the original published paper (version of record):

Marklund, C. (2005)

Begreppet social ingenjörskonst i amerikansk och svensk genomlysning. Några nedslag i debatten kring politik, samhälle och vetenskap i Sverige och USA vid 1930-talets mitt.

Nyhedsbrev: Netværk for Nordisk Velfærdsstatshistorie, (26): 26-31

Access to the published version may require subscription.

N.B. When citing this work, cite the original published paper.

Permanent link to this version:

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:sh:diva-19382>

Carl Marklund

Begreppet social ingenjörskonst i amerikansk och svensk genomlysning. Några nedslag i debatten kring politik, samhälle och vetenskap i Sverige och USA vid 1930-talets mitt.

Uppsats presenterad vid Svenska historikerdagarna, Uppsala, 22–24 april, 2005.

Inledning

Att vetenskapen har inverkat avgörande på samhällsutvecklingen kan väl idag anses som höjt bortom allt tvivel, liksom att detta skett på både gott och ont. Samma ambivalens tycks ha återfunnits under mellankrigstiden, då såväl framstegsoptimister som kulturpessimister kunde enas i föreställningen om det vetenskapliga framsteget som den moderna tidens kännetecken – och därmed även framtidens. En av dåtidens stora frågor rörde huruvida vetenskapen skulle kunna kanalisera sin påverkan på ett ansvarsfullt sätt. Medan kulturpessimisterna typiskt sett härledde masssamhällets mångahanda problem till moderniteten själv, inbegripet det nya vetenskapsidealet, såg framstegsoptimisterna den moderna vetenskapen som en del av lösningen. Skulle inte vetenskaplig data, planering och systematik till exempel kunna bidra till att reducera moderniseringens mänskliga kostnader och samtidigt säkra dess samhällseliga vinster? Skulle inte vetenskapen rent av kunna fungera som en motvikt till den skröpliga politiken, som i en tid av föregiven samhällsupplösning föreföll allt mer dominerad av olika särintressen? Och i så fall, hur skulle den kunna göra det och vilka skulle bli konsekvenserna – för politiken, för samhället och för vetenskapens självbild? För vetenskapens självbild insmög sig paradoxalt nog en viss form av tvivel i den tidigare ganska blinda tilltron till framsteget. För att låna en bild från programskriften *acceptera* (1931) – ett av modernismens främsta uttryck i Sverige – var moderniteten inte bara ”nu-Sveriges” funkis och kon-

sumentkooperationer, den var också landsbygdens, ”forn-Sveriges”, många oordnade och spontant uppvuxna samhällen, vilka funktionalisterna med ett kollektivt öknamn kallade ”Klondike”, halvt överlägset, halvt förskräckt. Nu-Sverige kopplades i sin tur till A-Europas – Västeuropas – sprudlande storstäder med sina överflödande utbud av nöjen, arbeten och resor, medan fornsverige associerades med B-Europas – Östeuropas – fattiga och efterblivna jordbrukarrepubliker. Det var visserligen A-Europas modernitet som skulle accepteras, men inte vilken modernitet som helst, allra minst någon *Moderna Tider* (1934)- eller *Guldfeber* (1925) – modernitet à la Charlie Chaplin. Med det vetenskapsbegrepp som gradvis kom att dominera i början av förra seklet, präglad av empirism och objektivism, framstod rationaliseringsprocessen som ganska irrationell till helheten, om än rationell till delarna. Något ytterligare krävdes alltså för att säkra modernitetens frammarsch – eller den nationella kulturens överlevnad. Moderniteten och dess motsats – ”den föreliggande verkligheten” – skulle båda accepteras – ”endast därigenom har vi utsikt att behärska den, att rå på den för att förändra den och skapa kultur som är ett smidigt redskap för livet” (acceptera, 1934: 198). Kort sagt, vetenskapens reglementerade inflytande på moderniseringsprocessen framstod inte såsom självklar under mellankrigstiden på samma sätt som den kan göra det för oss, än mindre var dess goda påverkan given, ens för modernitetens främsta förkämpar. Det fanns av allt att döma en rätt kraftigt upplevd klyfta mellan vetenskap och samhälle, mellan rationell och irrationell modernitet, mellan vardagens begränsningar och vetenskapens möj-

ligheter, en spänning som framtvang kravet på en ”acceptans”.

Jag tänkte idag tala litet grand om människor som intresserade sig för hur man skulle kunna överbrygga denna klyfta, närmare bestämt de som diskuterade möjligheterna till ett slags rationalisering av rationaliseringsprocessen om man så vill. Jag har valt att titta på debatten kring förhållandet mellan samhällsförändring och samhällsplanering i Sverige och USA under det krisdrabbade 1930-talet, två länder som ibland har framhållits som exempel på såväl ”framgångsrik” modernisering som på kulturer som mytologiserat just denna sin egen framgång (se Arvidsson i Almqvist & Glans, 2001; Musial, 1998; Ruth, 1985).

Frågor för sociologin?

Efter fem långa år av ekonomisk och social kris, samlades hösten 1934 tjugotre av tidens mest framstående amerikanska sociologer för att diskutera sådana frågor som:

- ”What is the role of sociology in current social reconstruction?”
- “What are the sociological implications of the New Deal?”
- “What is the place of sociology in the federal government?”
- och sist men inte minst “What is the matter with the sociologists?”

Några veckor senare var det dags för det amerikanska sociologförbundet, American Sociological Society (ASS) att hålla sitt årliga möte i Chicago, där 15 likaså prominenta sociologer – varav två redan deltagit i det förra mötet – diskuterade problem som hörde till *The Human Side of Social Planning*. Tillsammans hoppas jag att dessa två samlingar av texter kan ge en ganska god överblick av tonläget inom den amerikanska samhällsvetenskapliga diskussionen vid denna tid.

Vad sade man då? Ja, ”framgångsrik” var knappast det första epitet som dessa sam-

hällsvetare valde i sina försök att karaktärisera det amerikanska samhället hösten 1934. Snarare fanns det en mycket utbredd misstro till den amerikanska civilisationens överlevnadsförmåga, särskilt som den för många föreföll hopplöst antikverad i förhållande till den nya tidens krav på ”cooperation” istället för ”competition”, på ”collectivism” snarare än ”rugged individualism” – eller ”ragged individualism” som filosofen och pedagogen John Dewey i ett annat sammanhang valde att kalla denna grundbult i den amerikanska självförståelsen. Det var inte bara den akuta ekonomiska krisen som stämde dessa sociologer till eftertanke. Nej, hela det amerikanska samhället verkade stå inför en kris i bemärkelsen ”kritisk vändpunkt”: en massiv omvärdering av livsstilar, prioriteringar och värderingar tycktes stå för dörren.

Kulturell eftersläpning och social harmoni

Inspirerade å ena sidan av framväxande kunskap inom industrisociologi, opinionsmätningar, personal management, socialpsykologi, tidsstudier och mycket annat, å andra sidan av civilisationskritiska analyser *à la* Freud, Husserl och Spengler föreställde de sig att den tidigare (relativa) sociala harmonin slutligen brutits i det moderna Amerika, att ”the frontier” var uppnådd och att landet nu saknade den ventil som så länge gjort det möjligt för amerikanerna att utan större sociala kostnader hänge sig åt ”cut-throat capitalism”. Under trycket av kapitalismens svängningar framstod fascism, kommunism och teknokrati som högst verkliga hot för den amerikanska demokratin. Inte så få såg med blandad oro och beundran på utvecklingen i Tyskland, Italien och Sovjetunionen och spådde något likande i USA om inte Roosevelts New Deal snart bar frukt. USA måste lyckas navigera mellan ”social revolution” å ena sidan och ”laissez-faire collapse” för att kunna återskapa sin sociala harmoni. Un-

dantaget är betecknande: när E. B. Reuter från University of Iowa ber att få reservera sig från såväl den allmänna diagnosen som de rekommenderade recepten är det med motiveringen att han – för sin del – säger sig uppfatta såväl den ekonomiska krisen som dess sociala återverkningar som normala inslag i det kapitalistiska systemet, och som sådana något man får ta.

Men än mer än spenglerianska undergångsprofetior – vilka den inflytelserike amerikanske historikern Charles Beard för övrigt avfärdade som ”majestätiskt nonsens” – så genomströmmades de amerikanska sociologerna av föreställningen om ”cultural lag” – kulturell eftersläpning. I detta begrepp – myntat av William F. Ogburn 1922 och senare vida använt, bl.a. av Gunnar Myrdal – rymdes föreställningen att den tekniska och vetenskapliga utvecklingen under det senaste seklet sprungit ifrån den kulturella, politiska och sociala ordningen och att människors vardagsliv därmed rubbats. En stor del av de sociala problemen som kommit att mer och mer uppmärksammas sedan 1890-talets progressiva epok kunde nu beskrivas som resultatet av bristande anpassning eller felanpassning – ”maladjustment” med ett ord.

Att äta kakan och ha den kvar

Med denna föreställning om en obalans i utvecklingen blev det möjligt att föreställa sig en vetenskapligt hållbar motivering för ”social reconstruction” – social återuppbyggnad – för att Amerika skulle kunna möta den moderna utmaningen. Detta begrepp tycks ha avspeglat ett slags interventionism i amerikansk språkdräkt med målet inställt på att dels organisera rätt sorts anpassning – ”readjustment” –, dels att åstadkomma social harmoni i det splittrade amerikanska samhället – mellan olika raser och klasser, mellan stad och land, mellan arbetare och arbetsgivare –, dels att motverka politisk radikalisering, kulturell polarisering och en eventuell tendens till totalitärism i

olika former.

Ogburn kom sedermera själv att ta avstånd från sina mer entusiastiska uttolkare, men den intellektuella kraften i hans tes översteg hans egen modererande stämma, och med ytterst få undantag var de amerikanska sociologer och socialstatistiker som jag tittat på rörande ense om behovet av ”readjustment” för att styra Amerika ut ur krisen samt odelat positiva till ”planning” som det mest lämpliga instrumentet härför.* Däremot skilde de sig avsevärt i synen på sociologins och sociologens roll i denna process. Fyra olika förhållningssätt låter sig utskiljas. Å ena sidan fanns det en minoritet som upprätthöll ett strikt krav på objektiv vetenskaplighet och som därför förklarade det omöjligt för sociologer att bidra till ”the current reconstruction” annat än på det sett de redan gjorde: genom att samla data, analysera fakta, formulera lagar och – möjligtvis – presentera dessa för en bredare publik. ”Social planning” – underförstått ett slags tillämpad sociologi – var ett uppdrag för politiker och sociala grupper att själva att ta hand om. Vidare fanns det de som menade att sociologin i princip kunde bidra, men att den helt enkelt inte nått tillräckligt långt, vetenskapsteoretiskt sett, för att kunna utveckla en tillämpad gren bortom rent kvacksalveri. Till dess skett skulle varje försök att tillämpa sociologi – vare sig man kallade det ”social planning” eller ”social engineering” – riskera att leda till oönskade eller i varje fall oplanerade resultat, och på så vis knappast skilja sig från den medeltida alkemins och astrologins förhållande till

---

* Märkbart få var de röster som vid denna tid – mitten av 1930-talet – hävdade samhällsplaneringens totala omöjlighet. I andra sammanhang argumenterade visserligen Hans Morgenthau och Pitirim Sorokin mot idén om en effektiv social planering. Bådas huvudargument var i princip att mellanmänskliga och inommänskliga förhållanden är underdeterminerade till den grad att det är omöjligt att med någon vetenskaplig säkerhet kunna förutsäga vare sig det ena eller det andra.

dagens moderna kemi och astronomi. Vänta och se var deras melodi.

Dessa minoritetsröster fick skarpt mot-hugg från en annan minoritet, nämligen de som i likhet med L. L. Bernard ansåg att varje forskningsuppgift svarar mot en samhällelig förväntan, antingen forskaren vill detta eller inte, eftersom forskaren befinner sig i sitt samhälle och att forskning – liksom all annan mänsklig aktivitet – är social. Och tur är väl det, menade till exempel H. C. Brearley, annars skulle ju sociologerna endast kunna jämföras med kejsar Nero, som enligt legenden stod och spelade fiol medan Rom brann. Ironin fullkomligt dryper när Arthur Lee Wood föreslog att dessa ”hard sociologists” med fördel skulle kunna dra sig tillbaka från vardagslivets sociologiska arbetsuppgifter och upprätta en slags särskild ”sektion för socialt pedanteri” – inom American Sociological Society får man förmoda –, från vars elfenbenstorn de skulle kunna ägna sig åt att utforska mänsklighetens dumhet, deras kollegers i synnerhet. Om de senares ansträngningar skulle misslyckas skulle dessa pedanter, för den händelse de överlevt, kunna stiga ned och börja utexaminera ruinerna efter syndaflo-den. Det slutliga argumentet från denna minoritet av sociologer var alltså att sociologin, liksom alla andra vetenskaper, i sin egenskap av samhällelig verksamhet också har ett samhälleligt uppdrag och därmed också ett socialt ansvar att vara konstruktiv till det bästa av sin förmåga. För denna grupp sociologer väger av allt att döma kravet på vetenskaplig objektivitet lätt när det är så uppenbart vad folkflertalet vill ha i en tid av kris: ekonomisk trygghet och social säkerhet. Om sociologin har någon tilltro till sig själv som vetenskap bleve det ju omoraliskt att undanhålla folket och politikererna dess rön.

Här är det intressant att observera att majoriteten av de sociologer som jag undersökt fann att ”det skulle vara möjligt att äta kakan och ha den kvar” som Thomas D.

Eliot från Northwestern University uttryckte sig, d.v.s. att kombinera vetenskaplighet med samhällelig effektivitet. Enligt denna grupp fanns det visserligen en motsättning mellan att ta fram beslutsunderlag för politiker, dra upp handlingsprogram och övertyga om dessas riktighet, vilket förvisso främst borde vara ett jobb för lobbyister, socialarbetare och politiker, och att som vetenskapsman ta fram objektiva fakta om samhällets lagbundenheter. Däremot fanns det en paradox som komplicerade denna uppdelning: en strikt vetenskaplig sociologi måste kunna tillåtas att experimentera, något som med nödvändighet skulle innebära samhälleliga effekter. Politiker skulle komma att i allt större utsträckning efterfråga vetenskaplig ledning i sitt arbete, med eller mot sin egen vilja som en följd av den allmänna opinionen, vilket också skulle öka behovet av samhällsexperiment. I det perspektivet fanns det ingen anledning för sociologer att neka samhälleliga funktioner, särskilt inte som ekonomer gladeligen experimenterade med samhällsekonomin – med känt resultat. Däremot var det inte frågan om någon slags teknokratisk utopi. Morgondagens nödvändiga samhällsplanerare – ”social planners” – skulle komma att rekryteras bland dagens samhällsvetare, men svara mot mål satta av folkvalda politiker. Dessa ”social planners” skulle sedan i sin tur vara beroende av ”social engineers” för samhällsvetenskaplig data, inhämtad genom experiment på fältet. Denna klarifikation till trots förblir ”social planning” dock av allt att döma en rätt dimmig kategori, då det inom den här gruppen av amerikanska sociologer är vanligt att se på ”social planning” som en naturlig process, i vilken det amerikanska samhället redan befinner sig. Så är till exempel en ökad organisationsgrad inom näringslivet, inom kyrkorna, inom sportväsendet, alla något slafs exempel på en allmän tendens till ”social planning”, medan New Deal-programmet å sin sida endast sällan anses nå upp till kriterierna

för ”social planning”.

Samma år som dessa höjdare inom den amerikanska samhällsvetenskapliga forskningen tog sig an frågan om samhällsplaneringens vara eller icka vara utkom i Sverige Gunnar och Alva Myrdals mycket uppmärksammade debattbok *Kris i befolkningsfrågan* (1934), som i mångt och mycket har blivit emblematiske för bilden av den svenska sociala ingenjörskonsten. I en rad arbeten och artiklar angående arbetslöshetsproblemet och bostadsbristen hade Gunnar Myrdal tidigare under 1930-talet lanserat termerna ”ekonomisk teknologi”, ”produktiv socialpolitik”, ”profylaktisk socialpolitik” och ”ny radikal socialpolitik” för att legitimera en ny, närmast ekonomistisk attityd i socialpolitiska frågor. Hans betoning av de ekonomiska aspekterna av dessa problem kontrasterar ganska markant mot de amerikanska sociologernas tydligt översocialiserande perspektiv. För Gunnar och Alva Myrdal var det som bekant befolkningsfrågan som stod i centrum. De efterlyste – och fann – det samhällsekonomiskt sett mest effektiva och rationella sättet att lösa detta problem, vilket efter en rationell och statistik-tyngd analytik resulterade i ett detaljerat, välgenomarbetat program för en ny familje- och befolkningspolitik som skulle anpassa den svenska familjen till att lätt och ledigt möta den moderna tidens krav. I så måtto är likheterna stora mellan vad de amerikanska sociologerna efterlyste och vad Myrdals gjorde. Till skillnad från deras makroanalyser koncentrerade sig dock makarna Myrdal på ett specifikt, välavgränsat problem, kring vilket det inte bara finns tillgängliga data, utan även ett slags konsensus. Hänvisningarna till krisen, i egenskap av gyllene tillfälle eller tvingande nödvändighet, är också mycket mindre uttalade än hos Myrdals än hos de amerikanska socialvetenskapsmännen. Vid en kontrastering av det amerikanska materialet och Myrdalarna slås man också av att medan amerikanerna talar om ”so-

cial engineering” och ”social planning” så använder sig Myrdalarna vid denna tid av begrepp som poängterar den politiska snarare än vetenskapliga komponenten i det nya förhållningssättet (jfr ”ny radikal socialpolitik”, ”ekonomisk teknologi”, ”pragmatisk socialpolitik”, ”produktiv socialpolitik” och ”profylaktisk socialpolitik”). Vad jag kunnat finna är det först i och med Alva Myrdals *Nation and Family* (1941), senare i svensk översättning som *Folk och familj* (1942), som begreppet ”social ingenjörskonst” används av någon av dem, för att sedan få en fylligare metodologisk utarbetning i ett appendix till Gunnar Myrdals *An American Dilemma* (1944). Deras senare användning av begreppet ”social ingenjörskonst” tycks därmed främst ha haft angloamerikansk publik. Kanske är också ursprunget att härleda hit. En annan intressant skillnad är den relativa betydelse som de amerikanska sociologerna tillmätte frågan om sin egen position i förhållande till samhället och politiken, dels såsom objektiva vetenskapsmän, dels såsom engagerade politiska rådgivare. Denna motsättning förefaller inte särskilt betydelsefull för makarna Myrdal, som av allt att döma verkar ha ansett frågan tillräckligt utredd i Gunnar Myrdals *Vetenskap och politik i nationalekonomien* (1930), i vilken Gunnar förklarade att vetenskapen kan anpassas till såväl politikens som vetenskapens krav om man förmår att förtydliga sina värdepremisser vad gäller sådana spörsmål som inte kan ges vetenskaplig utredning, nämligen de politiska grundfrågorna, som vilar på olika värderingar. Ytterligare skillnad ligger i att det är staten som är den tilltänkta aktören *Kris i befolkningsfrågan* (1934), medan de amerikanska sociologerna i de flesta fall tänker sig en rationalisering av samhället från botten-upp, genom ökad organisering av samhällsintressena. Myrdalarna tycks inte se den experimentella sidan av en ”ny radikal socialpolitik” som alltför problematisk, tvärtom skulle Gunnar Myrdal senare

under 1940-talet skriva om ”Sverige – mitt laboratorium” och Alva Myrdal kom att betona hur hon redan utprovat en ”konstruktiv social ingenjörskonst” i Sverige som hon ansåg som särskilt lämpat för detta.

Avslutningsvis kan sägas att – utifrån det här undersökta materialet – förefaller makarna Myrdal och majoriteten av de amerikanska sociologerna ha funnit olika sätt att ta sig förbi dilemmat med vetenskaplig objektivitet och samhällelig effektivitet. Medan man i USA föreställde sig ett mellanled mellan vetenskap och samhälle i form av sociologiskt utbildade ”social engineers” och ”social planners” tycks tydliga värdepremisser ha räckt för Myrdalarna. Uttrycket en ”ny radikal socialpolitik” kan tänkas antyda att ett slags politiskt primat för Myrdalarnas del. De amerikanska sociologerna å sin sida dominerades av ett vetenskapligt primat, ett förhållande som också reflekteras i deras sätt att närma sig de samtida samhällsproblemen. Ett föga omstritt förvetenskapligande av politiken i Sverige kontrasterar mot ett högst omdebatterat försök till politisering av vetenskapen i USA, där det senare nödvändiggör den sociala ingen-

jörens entré på scenen. Kan det paradoxalt nog vara så att en högt uppdriven professionalisering av samhällsvetenskapen i USA vid denna tid försvårade dess samhälleliga tillämplighet och motiverade lanseringen av en social ingenjörskonst, medan dess låga grad av professionalisering i Sverige vid samma tid kan ha öppnat möjligheter en sådan social ingenjörskonst förutan? Det förefaller i alla fall rimligt att poängtera att den sociala ingenjörskonsten som begrepp verkar både ha haft olika förutsättningar och olika funktioner i Sverige respektive USA. Det återstår att se vad detta i slutändan kan ha berott på. Skillnader vad gäller den ekonomiska krisen, den politiska begreppskulturen, de administrativa, akademiska och politiska institutionerna och slutligen maktförhållandet mellan de olika politiska aktörer i de olika länderna kan ha varit avgörande. I vilket fall hoppas jag att denna observation om den upplysta sociala ingenjörskonstens föga upplysta innebörder kan bidra till en förnyad diskussion av förhållandet mellan vetenskap och samhälle i båda dessa, sedermera så ”framgångsrikt”, moderniserade länder.

Carl Marklund, European University Institute, Florens